

ПОЛІЛОГ ДРАМАТУРГІЧНОГО ДИСКУРСУ: СТРУКТУРНА, ФУНКЦІОНАЛЬНА Й ПРАГМАТИЧНА СПЕЦИФІКА

У статті розглянуто питання структурної та комунікативної специфіки полілогу сучасного драматургічного дискурсу. Вивчено прагматичні особливості цього явища з позиції суб'єктивної модальності. Описано типи полілогічних текстових елементів та їхню інформаційну значимість для всього тексту драми.

Ключові слова: полілог, драматургічний дискурс, суб'єктивна модальність.

В статье рассматривается вопрос структурной и коммуникативной специфики полилога современного драматического дискурса. Изучены прагматические особенности этого явления с позиции субъективной модальности. Описаны типы полилогических текстовых элементов и их информационная значимость для всего текста драмы.

Ключевые слова: полилог, драматургический дискурс, субъективная модальность.

The article considers the structural and communicative peculiarities of a polylogue in the dramaturgic discourse. The pragmatic peculiarities of the polylogue in the aspect of the subjective modality are stated. The types of polylogical text elements as well as their informative role for the whole drama text are analysed.

Key words: polylogue, drama discourse, subjective modality.

Комунікація щодо кількості учасників комунікативного акту може мати три форми інтеракції – монолог, діалог та полілог. Усі ці види комунікативної взаємодії, які пропонуємо кваліфікувати як архітектоніко-мовленнєві, знаходять свій вияв у драматургічному мовленні як стилізованому й типізованому відбитті живого розмовного мовлення. Попри незаперечність цього факту, не всі види взаємодії знайшли свій ґрунтовний науковий опис у сучасній мовознавчій літературі. Якщо монологічне й діалогічне мовлення мають давню історію дослідження, то явище полілогічної комунікації лише в останні роки починає привертати увагу лінгвістів, утім описується, як правило, з позицій тієї лінгвістичної парадигми, прибічником якої є автор дослідження. Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що полілогічне мовлення в аспекті специфіки функціонування в драматургічних текстах дотепер не вивчалось. Мета наукової розвідки полягає у вивченні функціональної й прагматичної специфіки полілогу як перманентної даності драматургічного дискурсу. Конкретні завдання, які логічно випливають із сформульованої мети, полягають в: (1) диференціації власне й невластне полілогів драми, (2) встановленні особливостей комунікантів полілогічного мовлення, (3) визначенні структурної специфіки полілогу і його місця в

тексті драматургічного твору, (4) з'ясуванні законів творення полілогічного мовлення й специфіки синтаксису полілогічних побудов, (5) описі тональності полілогічного утворення.

Функціональний аналіз будь-якого тексту передбачає врахування особливостей авторського вибору тих чи інших засобів вираження смислової структури тексту, зумовленої його видом і жанром. Компоненти тексту розглядаються з погляду їхньої ролі в організації цілого текстового масиву. Отже, функціональний аналіз допомагає розкрити власне змістові якості тексту. Прагматичний аналіз тексту витікає з функціонального, логічно продовжує й розвиває його, розкриваючи взаємовідношення автора й читача, визначає ступінь корисної інформації в тексті, тобто, власне, переводить його в розряд дискурсу як тексту в сукупності лінгвістичних і екстралінгвістичних чинників [2, с. 17-20].

У розуміння поняття «полілог» вкладаємо кількісно-персональний критерій. Тобто, традиційно, полілогічним буде той дискурс, творцями якого виступають більше, ніж два мовці. У драматургічному творі варто розмежовувати власне *полілог* – форму мовленнєвого спілкування навколо окремої теми трьох і більше дійових осіб з приблизно однаковою комунікативною активністю як вербальною, так і невербальною, а

також *невласне полілог* – у якому наявний не стільки процес спілкування між кількома мовцями, скільки власне процес говоріння (такий полілог спостерігаємо в умовах повного хаосу, коли комуніканти не чують чи не хочуть чути один одного, або коли репліки дійових осіб скеровані на одного / кількох персонажів, які у відповідну мить не спроможні дати відповіді на поставлені запитання чи хоча б якось прореагувати на трансмісивні стимули).

Основна проблема, пов'язана з покваліфіковуванням полілогу, полягає в характері участі мовців у витворенні зв'язного цілого: мусять вони обов'язково висловлюватися чи достатньо буде їх присутності при чийсь розмові. Так, Г.Г. Молчанова серед можливих учасників полілогу виділяє: а) «слухачів», тобто відомих і ратифікованих учасників спілкування; б) випадкових слухачів з примусу, про присутність яких мовець підозрює, але не вводить їх до кола учасників спілкування; в) інших осіб, чия присутність невідома (випадково чи спеціально), які характеризуються як такі, що підслуховують [5, с. 44].

Зауваживши цю думку, додамо лише те, що усі перелічені учасники полілогу в драматургічних дискурсах мусять обов'язково себе виявити (вербально чи невербально), інакше їхня участь у витворенні тексту буде надлишковою і, більше того, непотрібною для розкриття творчого задуму автора. Проведений аналіз фактажу дозволяє констатувати, що нератифіковані комуніканти у драмі не фігурують, натомість учасники комунікативної взаємодії, які не висловлюються в полілозі, а лише слухають чи підслуховують, – явище доволі поширене. Їхня участь при полілогічній розмові відіграє, як правило, провідну роль у подальшому змісті тексту.

Попри те, що більшість лінгвістів полілог майже отожднює з діалогом і кваліфікує його лише як «перетин кількох діалогів» [1, с. 121], усі вони при цьому зауважують на окремих специфічних рисах чи законах функціонування цього архітектоніко-мовленнєвого утворення. Узагальнивши наукові доробки з цієї проблеми, можемо назвати такі закони творення власне полілогу:

1) пересікання кількох тем у обговоренні: на відміну від драматичного діалогу, функціональне призначення якого полягає в розкритті лише однієї теми, яка, щоправда, подеколи може розщеплюватися на декілька мікротем. Такі мікроелементи теми в діалозі не розвивають її, а, навпаки, деталізують і поглиблюють, натомість полілог дозволяє розгортати кілька змістових ланок водночас, створюючи ефект конденсації різнопланової інформації, а відтак і стрімкої зміни ходу драматургічної дії;

2) складність лінійного розгортання і взаємодії реплік: у полілозі логічне з'єднання репліка-стимул – репліка-реакція майже завжди порушується, ця бінарна смислова злитість впускає

до своєї структури інші репліки, надаючи дискурсу виразного динамізму розгортання думки;

3) багатоплановість дій;

4) втручання одних персонажів у вербальні й невербальні наміри й стратегії інших дійових осіб, задіяних прямо чи опосередковано в ситуацію протікання полілогічного мовлення.

Названі закони творення полілогу не можуть не зумовлювати смислової й синтаксичної специфіку такого текстового фрагмента, як полілог. Серед особливостей синтаксису полілогу можна виділити: лаконічну побудову реплік, їх експресивне забарвлення, максимальне наближення реплік до живого розмовного мовлення – власне його вони й імітують. Манера поведінки комуніканта при полілозі – це складник його психологічного портрету, який традиційно враховують при прагматичній інтерпретації драматургічного дискурсу. У зв'язку з цим важко не погодитися з В.І. Лагутініним, який вважає, що «полілогічні репліки – економний засіб характеристики та самохарактеристики одразу кількох дійових осіб» [5, с. 17].

На думку Т.Г. Винокур, полілог як розмова одразу кількох дійових осіб розгортається як динамічний обмін короткими репліками, не лише такими, що доповнюють, а й такими, що перебивають, розривають одновимірне лінійне діалогічне розгортання сюжету. Оскільки репліки, що використовуються для розвитку однієї лінії п'єси, чергуються з репліками, що розкривають другу (третю, четверту тощо) сюжетну лінію, полілог створює різнопланову характеристику дії, посилює динаміку сюжетного розвитку [3, с. 164]. Як наслідок, у тексті утворюються економні й разом з тим експресивні вузли, котрі, зрештою, і виступають індикаторами стрімкого просування дії у власне полілозі:

ТАНЯ, прикриваючись портфелем, тікає з класу. ГВИНТ свистить їй навздогін. Учні виходять на перерву, обмінюючись враженнями.

АЛІНА. Ти ба, як дремнула!..

ОЛІЯ. Скажіть, яка вразлива...

НАТАЛКА. Слухайте, а ми часом не дуже?..

АЛІНА. Ти що, за неї вступатися збираєшся?

НАТАЛКА. Я!? Ні... Та що я?..

АЛІНА. От і добре. Не раджу. Бачиш, з ними – різні неприємності трапляються...

МАКС. Дівчата, чого ви завелися? Не вистачало між своїми стосунки з'ясовувати. Підемо краще, відзначимо наше свято.

ГВИНТ. Слушина пропозиція!

ОЛІЯ. Аякже, тебе довго умовляти не доводиться.

АЛІНА. А чому б і не відсвяткувати?

НАТАЛКА. За що пити будемо?

МАКС. Як за що? За вдалий початок навчального року. (Всі виходять.) (Новицька С. Крейзі, с. 317)

З прикладу видно, що дійові особи спілкуються в динамічному й водночас емоційно забарвленому темпі (про що свідчать недомовленість та

перебивання – маркуються розділовим знаком три крапки), передають свої враження від побаченого, недослухаючись до думок інших учасників полілогу доти, доки одна з реплік полілогічного масиву не починає викликати зацікавленості серед більшості комунікантів.

Інколи полілог у драмі припиняється тоді, коли сказане починає суперечити життєвим пріоритетам одного з мовців. Тоді цей мовець перебирає комунікативну ініціативу на себе, задаючи нову тему для розмови. Нами зафіксовані й такі випадки, коли один чи декілька мовців відповідно до творчого задуму автора виходять із спілкування, що також призводить до переходу на іншу тему розмови, тобто сприяє просуванню драматургічного дійства.

На користь того, що полілог виступає засобом просування драматургічної дії, свідчить ще й те, що його розташування в самому тексті драми зазвичай є фінальним. Полілог, завершуючи попередню картину, природним чином переводить до показу подальших подій у наступній картині. Повертаючись до попереднього прикладу, зауважимо, що авторові п'єси вистачає наданої в полілозі інформації для того, щоб надалі не описувати сцени з місця, в якому учні святкують «вдалиї початок навчального року». Останній репліці полілогу автоматично приписується функція специфічного перформатива, тобто висловлення еквівалентного вчинку. Це ще одна з функцій, виконуваних полілогом, яку можна назвати функцією лімітизації детального опису подій, роль якої, безумовно, вагома для драми, обмеженої щодо свого обсягу через можливість сценічного втілення.

Крім того, впадає у вічі економія засобів вираження думок, надмірна усиченість компонентів реплік. Більше того, в запропонованому зразку полілогу кожна окремо взята репліка ще менш змістовна, як окремо взята репліка з тематичного діалогічного блоку. Через таку економію засобів вираження кожне слово, звичайно, має подвійну значимість – полілоги не лише мають максимальне смислове насичення, але й глибокий підтекст, у якому імплікуються різноманітні суб'єктивно-модальні смисли.

Варта уваги й тональність полілогів. Так, інколи вони переростають у загальну розмову натовпу з окремими безіменними репліками, створюючи у такий спосіб широкий емоційний фон для діалогів головних дійових осіб, або перетворюються на таку собі псевдодискусію, метою якої є пошук істини – відповіді на ініціальну репліку полілогу:

ТАНЯ. Слухайте!.. А що ми, власне, про нього (іноземця БОБА – Н.С.) знаємо?

МАША. Тобто?

ТАНЯ. От хто він такий?

СЕМКО. Як він сюди потрапив?

ЛЮДА. Де й чим раніше займався?

РУСЛАН. Й навіщо він тут?

Пауза.

СЕМКО. Може, він – шпигун?

РУСЛАН. Блін! Я знав! Я підозрював весь час!

ЛЮДА. І я – також.

СЕМКО. Мені давно все це не подобалося.

ТАНЯ. Він приїхав і гайда винюхувати...

ЛЮДА. А тоді роздивився, побачив, що всі тут – довірливі йолопи...

РУСЛАН. ... Які на все клюють...

МАША. Для чого ви так?! Ви ж його не знаєте!..

ЛЮДА. Знайшов бабу собі...

СЕМКО. Першим ділом – «шерше ля фам». Це – відомий шпигунський прийомчик. (До МАШИ.) До речі, ти бачила колись його документи?

МАША (роззублено). Я...

ТАНЯ. Наче він їх підробити не міг...

ЛЮДА. Зараз в них є такі комп'ютери, які на відстані трьох метрів...

РУСЛАН. З голосу! Не лише трьох метрів, але ще й з голосу відбитки пальців міняють!

ТАНЯ (до РУСЛАНА). Чекай! Хай вона скаже, бачила вона його документи чи ні?

МАША (тихим голосом). Ні.

ВСІ. Все ясно! Я зразу помітила! Добре, що ми це дотумкали! Шпигун! Це ж – білими нитками шито! (Діброва В. Поетика застілья, с. 60).

Варто наголосити на тому факті, що автор драматургічного твору дуже рідко вдається до такої форми викладу змісту, як полілог, до того ж його просторове розташування в самому тексті теж доволі специфічне. Аналіз фактичного матеріалу дозволяє констатувати, що місце розташування полілогів у драматургічних творах, зазвичай, препозитивне чи постпозитивне щодо розгляду окремих тем (яв, картин, сцен, дій) драми (див. наступний приклад). Передуючи тексту чи завершуючи якусь його частину, полілог, окрім наголошеного вище, закладає поведінкові риси характеру дійових осіб і так само, як і драматургічний діалог чи драматургічний монолог, характеризує персонажів не лише з погляду їх мовлення, але й з боку їхньої поведінки. Зазвичай вербальне наповнення реплік доволі емоційне.

Полілогічний репліці притаманне її роздвоєння щодо адресата: вона може розпочинатися звертанням до одного співрозмовника, а завершуватися зверненням до іншого (інших) – звичайно такі репліки структурно й семантично неповні. Словесно-змістова побудова репліки в полілозі ускладнюється, коли вона цілком звернена до кількох мовців, оскільки словесна реакція на неї залишається не передбачуваною. Діалогові притаманні два різновиди реакції на репліку співрозмовника: 1) реакція на слово (реакція на вербальний зміст попередньої репліки), 2) реакція на супроводжувану слово дію чи на ситуацію, яка при цьому утворюється (реакція на паралінгвістичні чинники). Обидва ці типи реакцій у полілозі не лише ускладнюються, але й членуються. Тобто полілог формує специфічні типи зв'язку між репліками. За нашими спостереженнями, полілогічні репліки

майже завжди фрагментарні, обірвані. Їхній зв'язок між собою завжди конситуативно зумовлений.

У полілозі, через часту зміну теми розмови та через лаконічність реплік, неможливо виокремити з розмови послідовний ряд думок однієї дійової особи й вишикувати їх як зв'язне й логічно побудоване повідомлення (що можливо в окремих різновидах діалогу, наприклад, так званому дотиковому діалозі [3, с. 164]). Традиційним типом реплік у полілозі є репліки-стимули (висловлення питальної чи спонукальної модальності), які мають конкретного реципієнта й провокують його на вербальну чи паралінгвальну реакцію.

У ході проведеного дослідження виявлено такий різновид полілогу, репліки якого скеровані на німу, не реагуючу особу. Якщо у звичайному драматургічному полілозі скеровані на слухачів репліки-стимули мають відповідні репліки-реакції, то у вказаному полілозі такий зв'язок реплік відсутній тому, що відповідь на стимулюючу репліку мала б надати особа, яка через певні обставини, фізичний чи емоційний стан не в змозі це здійснити:

ІННА (вбігаючи). Я викликала швидку!

ІЛЛІВНА. Добре, іди сюди – допомагай! Мені погано зробилося... Я сяду.

ІННА. Як це вона?

МАТИ. Витила всі ліки одразу...

ІННА. Навіщо?..

ІЛЛІВНА. Поспішайте, не час розмовляти!.. Господи, не дай їй померти. Забери краще мене, Господи! Вона ж іще дитина...

МАТИ. Танюшко, прийди до тямі... Скажи що-небудь, доню!..

ІННА. Таню, ти що, образилась на мене, дурненька?.. Це я згарячу...

ІЛЛІВНА. Господи, дай їй шанс, хай вона виживе!

МАТИ. Якщо захочеш, можеш вернутися у свою стару школу...

ІННА. Коли матимеш своїх дітей, я теж з ними сидітиму...

ІЛЛІВНА. Візьми моє життя, Господи, мені давно вже час...

МАТИ. Я знайду найкращого адвоката, і тебе виправдають, от побачиш!..

ІННА. Якщо Вадим повернеться, я скажу йому, щоб вправив мізки тій хвойді...

ІЛЛІВНА. Я беру на себе всі її провини, вільні і невольні. Пробач її, Господи, і помилуй!

Чується слабкий голос ТАНИ. Лунає сирена швидкої допомоги.

ІЛЛІВНА. Їдуть!.. Вони таки встигли!.. Дякую тобі, Господи!

МАТИ. Жива, рідненька!.. Ти в мене молодець, донечко... Все у нас буде добре. Ми ще будемо щасливі! Завіса. (Новицька С. Крейзі, с. 350).

Цей зразок передає думки вголос дійових осіб і нагадує монологічне мовлення, але перерване репліками-думками інших дійових осіб. Такий різновид мовленнєвого жанру слід покваліфікувати як *монологізований полілог*.

Попри свою структурну й комунікативно-кількісну специфіку функціонально полілог драматургічного дискурсу залишається різновидом діалогу. І за такого підходу його, по суті, можна витлумачувати як багатосторонній діалог. Наявність більше двох комунікантів не вносить нічого принципово нового в структурну сутність комунікації. Активну роль у спілкуванні в обох випадках грають кілька осіб, і їхні мовленнєві твори постають як продукт колективної творчості. Натомість прагматична специфіка полілогічної комунікативної взаємодії очевидна – мовці в такий спосіб намагаються реалізувати свої суб'єктивні інтенції. Як свідчать результати аналізу мовного матеріалу, ці інтенції, звичайно, мають високий емоційно-експресивний тон.

На основі аналізованого матеріалу доходимо висновку, що полілог – відносне поняття. Драматургічний дискурс через свої основні завдання та закономірності творення й функціонування створюється заради обміну думками між персонажами, з одного боку, а з іншого, між самим текстом та його реципієнтами – глядачами чи читачами, тобто основне його призначення є суто комунікативним і діалогічним. З огляду на це, перспективним, на нашу думку, є подальше вивчення полілогічного мовлення як складової частини драматургічного дискурсу в аспекті структурної специфіки реплік, які його утворюють, а також особливостей полілогічної когезії й когерентності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брандес М.П. Стилистика текста. Теоретический курс: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Прогресс-Традиция; ИНФРА-М, 2004. – 416 с.
2. Валгина Н.С. Теория текста: учебное пособие. – М.: Логос, 2004. – 280 с.
3. Винокур Т.Г. О языке современной драматургии // Языковые процессы современной русской художественной литературы. Проза / Отв. ред. А.И. Гориков, А.Д. Григорьева. – М.: Наука, 1977. – С. 130-197.
4. Лагутин В.И. Проблемы анализа художественного диалога (к прагматингвистической теории драмы). – Кишинев: Штиинца, 1991. – 98 с.
5. Молчанова Г.Г. Семантика художественного текста (импликативные аспекты коммуникации). – Ташкент: ФАН, 1988. – 164 с.

Рецензенти: д.філол.н., професор Белехова Л.І.,
д.філол.н., професор Радзівська Т.В.